

UČINCI "INOVIRANE" STRUKTURE POVIJESNOGA GRADIVA U VISOKOŠKOLSKOJ NASTAVI

IVO RENDIĆ-MIOČEVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 371.3:930
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno : 1994-08-29
Received

Novi cilj pedagogije i posebno nastave povijesti u Hrvatskoj treba biti utemeljen u hrvatskoj tradiciji koja omogućuje povratak načelu: Spoznaj samog sebe i otkrivanje odgovornosti prema sebi i drugima. Nastava povijesti ne smije biti utemeljena na pragmatičnoj historiografiji koja poziva na nastavak ubijanja, već treba razotkrivati i "mrlje" iz prošlosti svog naroda.

Autor smatra da povijesno gradivo valja inovirati uvođenjem svestranih analiza "dugog trajanja" orijentalne despocije u Srbiji, hrvatskih zapadnih modela i patrijarhalnog društva. Duboku spoznaju prošlosti omogućuju samo interdisciplinarne analize utemeljene u suvremenoj genetičko-strukturalnoj povijesti.

U didaktičkom eksperimentu autor je dokazao da je moguće u kratkom vremenu proučavanjem "inovirane" strukture povijesnog gradiva značajno utjecati na izmjenu stavova o nastavi povijesti i na povećanje razine znanja studentica koje se pripremaju za učiteljski poziv ili već rade kao učitelji i pohađaju Studij za učitelje. Značajno je da se učenjem novog gradiva povećava i razina samospoznaje. Rezultati postignuti u eksperimentu ukazuju na mogućnost inoviranja visokoškolske nastave u smislu napuštanja uvriježenih mišljenja i predrasuda i ostvarivanja duhovne obnove kojoj teži demokratska Hrvatska.

1. Uvod u zanstveni problem

Poslije sloma socijalističke pedagogije koja je htjela stvarati harmonijski razvijenu socijalističku ličnost, hrvatska pedagogija mora oblikovati novi odgojni cilj.¹ Taj bi cilj trebao težiti prema urastanju pojedinca u povijesni svijet zajednice uz samospoznaju i razvijanje odgovornosti prema sebi i drugima.² U ostvarivanju novog cilja najveće značenje ima društvena skupina predmeta koja omogućuje učenicima da u višeslojnoj analizi upoznaju prošlost i sadašnjost svijeta u kojem žive i da se pripremaju za život u novom pluralističkom demokratskom društvu. Dakako, najveću ulogu pritom dobiva nastava povijesti koja ne smije biti utemeljena na pragmatičnoj historiografiji koja poziva na nastavak ubijanja,³ već treba u interesu samospoznaje, uz interdisciplinarni pristup, razotkrivati i "mrlje" iz prošlosti vlastitog naroda.

Povijesna znanost ima vrlo važan zadatak, da za transfer svog znanja razradi "inoviranu" strukturu gradiva koja više neće biti utemeljena samo u pozitivističkoj historiografiji i marksizmu, već će biti obogaćena metodologijama raznih znanosti (sociologija, lingvistika, psihologija, antropologija i dr.). Kada se riješi ovaj zanstveni problem, trebat će ga egzaktno ispitati u nastavnoj praksi.⁴ Međutim postavlja se, nadalje, pitanje pripreme budućih nastavnika svih predmeta, ali i razredne nastave. Upravo u ovom članku pokazat ćemo kako je moguće u kratkom vremenu pripremiti studente za nov pristup povijesnim analizama, pri čemu i oni sami mijenjaju stavove o povijesti i postaju svjesni značenja tog predmeta za ostvarivanje načela "spoznaj samog sebe", kojem se danas sve više vraćamo.

U ovom uvodu kratko ćemo se osvrnuti na mogućnost razrade "inovirane" strukture povijesnog gradiva kako bismo bolje opisali eksperimentalni faktor koji će biti uveden u didaktički eksperiment.⁵

U nastavi povijesti mnogo se toga učenicima prikrivalo ili lažno tumačilo. Hrvatske autore koji su bili preteče modernih analiza (F. Lukas, D. Tomašić) marksizam je prešućivao, a autore svjetskog glasa (E. Fromm) nije se smjelo koristiti u analizama koje bi mogle razotkriti bit totalitarizma. Sada se nalazimo u takvoj situaciji da u trenutku raspada Jugoslavije zapravo i nismo svjesni što nam se dogodilo, a nedostatak potrebnih analiza i metodologija stvara velike poteškoće u restrukturiranju nastavnog gradiva koje bi trebalo pomoći u pripremi mladih naraštaja za odgovornost i suživot.

Analize logike totalitarnih društava valja započeti u proučavanju starog vijeka, kako bismo već na početku napustili sheme naslijeđene od Staljinove vizije

¹ Ivo RENDIĆ-MIOČEVIĆ, "Odgojni cilj i restrukturiranje gradiva kao inovacija", referat održan na seminaru Škola u ratu, Zadar 12. i 13. svibnja 1994.

² O urastanju u povijesni svijet zajednice vidjeti: Kruno ZAKARIJA, "Pedagoški optimizam i filozofski skepticizam (pedagogija - kreativna, kritička misao suvremene odgojne prakse?)", *Metodički ogledi*, br. 1, Zagreb 1990, str. 9-25.

O samospoznaji i odgovornosti raspravlja Erwin HUFNAGEL, "O pedagoškom pojmu odgovornosti", *Metodički ogledi*, br. 1, Zagreb 1991, str. 91-105.

³ Agnes MELLER, *Teorija istorije*, Beograd, Rad, 1984, str. 281.

⁴ Ivo RENDIĆ-MIOČEVIĆ, "Utjecaj 'šokantne' nastave povijesti na izmjenu stavova i shvaćanja", prethodno izvješće o didaktičkom eksperimentu u I. raz. gimnazije, *Izvjeshće Prve sušačke hrvatske gimnazije u Rijeci za školsku godinu 1993./94.*, Rijeka, 1994, str. 29-36.

⁵ ISTI, n. dj. u bilj. 1.

prošlosti, prema kojoj su se pravilno smjenjivale "društveno-ekonomske formacije". Staljin je zabranio proučavanje vrlo važne kategorije tzv. azijskog društva, koja je inače bila zanimljiva Marksu i Lenjinu. Kako je shvaćanje biti azijskog društva omogućavalo razotkrivanje svih totalitarizama u prošlosti pa i boljševičkoga, Staljin je iz znanosti odstranio tu vrlo opasnu metodologiju, te se o njoj u nas vrlo malo znalo. Društva i države Starog istoka u školskim udžbenicima bili su prikazivani kao robovlasnički sustavi, što ni u kojem slučaju nije utemeljeno u povijesnoj znanosti. Kada smo prije nekoliko godina upoznali analize K. Wittfogela,⁶ dobili smo sasvim novu sliku o orijentalnim despocijama, čiji nastanak autor povezuje s izgradnjom kanala (hidraulička društva) i razotkriva potpunu podložnost vladaru. Njemu su podložni seljaci kao glavna radna snaga, ali su mu potpuno pokorni činovnici i oficiri koji provode njegovu vlast. U ovakvom društvu, u kojem nema staleških organizacija vladajuće činovničke skupine niti skupine onih kojima se vlada (obrtnici i trgovci), ne može se očekivati razvoj prema policentričnom društvu poput onog prema kojem se usmjeravala staleška Europa srednjeg vijeka. Stare orijentalne despocije utjecale su na ustroj mnogih država iz kasnijih vremena (Bizant, Osmanlijsko Carstvo). Valja napomenuti da je religija u tim despocijama uvijek bila u službi vladara i vladajuće skupine.

Gradivo starog vijeka u svezi s orijentalnim despocijama može se u nastavi izvanredno aktualizirati. Dobar primjer za to je povijest Asirije, koja nam ilustrira ljudsku malignu agresiju (odsijecanje glava, surovo kažnjavanje, izgon itd.), koja se danas iskazuje na području bivše Jugoslavije u obliku velikosrpske agresije koju je demokratski svijet prepoznao i objektivno pravno definirao ne tajeći ni popratna zlodjela žrtava Hrvata i Muslimana.⁷ Biblija nam je danas izvanredan izvor za razumijevanje strahota koje nisu završile padom Ninive 612. godine. Jeremija nam dirljivo opisuje tragiku davnih vremena, ali kao da nam opisuje i tragediju Vukovara, Dubrovnika, Zadra, Mostara, Goražda i drugih gradova i sela koje je agresor nemilosrdno uništavao devedesetih godina XX. stoljeća. Dakako, već pri analizi gradiva starog vijeka valja u razredu postaviti pitanje: Mogu li ovakve surovosti počiniti i pripadnici mog naroda. Što se tiče suvremene etnopsihologije, valja potvrdno odgovoriti na ovo pitanje jer je postavka o psihičkom jedinstvu ljudskog roda temelj psihoanalize. Stoga ne može biti govora o dobrim i lošim narodima,⁸ već postoje povijesni uvjeti i okolnosti koji mogu na povijesnu pozornicu dovesti opasne agresivne tipove. Stoga radi samospoznaje valja analizirati i zlo koje se dogodilo i u narodu kojem učenici pripadaju. Prešućivanje "mrlja" iz vlastite prošlosti, kojih ima svaki narod, ne vodi prema samospoznaji i razvijanju odgovornosti, te se ne možemo boriti protiv tih "mrlja", koje poput zloduha u danim okolnostima mogu izaći iz boce koja i nije tako čvrsto začepljena. Osnovno načelo hrvatskog historičara I. Lučića bila je istina bez obzira na to

⁶ Karl A. WITTFOGEL, *Orijentalna despocija. Usporedno istraživanje totalne moći*, Zagreb, Globus, 1988.

⁷ "Konačno izvješće Komisije stručnjaka o postojanju teškog kršenja Ženevskih konvencija i o drugim oblicima kršenja međunarodnog humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije", *Novi list*, Rijeka, 3-16. kolovoza 1994.

⁸ Georges DEVEREUX, *Komplementaristička etnopsihologija*, Zagreb, Globus, 1990, str. 109-111.

koliko bi ona mogla biti neugodna.⁹ Hrvatska historiografija morala bi danas slijediti svog velikog prethodnika, ali bi i nastavno gradivo koje se priprema za učenike moralo također biti utemeljeno na istini ma koliko nam ona bila neugodna.

Do sada je u školskim udžbenicima prevladavala povijest elita (vladara, velikaša, vojskovođa i dr.), a o životu običnog naroda malo se učilo. Jedna vrlo važna kategorija za shvaćanje naše prošlosti i sadašnjosti - patrijarhalno društvo¹⁰ - bila je potpuno zanemarena, a upravo razumijevanje tog društva, uz primjenu etnopsihologije, psihoanalize i psihologijske znanosti, može nam biti jedan od najvažnijih ključeva za razumijevanje naše povijesti koju bi se, u nekim slučajevima, upravo radi prevladavanja tog statičnog društva moglo definirati kao nepovijest. Tradicionalno patrijarhalno društvo živjelo je na području koje obuhvaća Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju (bez Vojvodine), Liku, Dalmatinsku zagoru i Makedoniju. Legalni temelji tog patrijarhalnog društva su krvne zajednice, a čovjek koji ne pripada zajednici (plemenu) je neprijatelj. Zbog toga čovjek u patrijarhalnom društvu osjeća stalnu opasnost te u njega vrline s jedne i barbarstvo s druge strane idu zajedno, a osveta, koja je u stvari eksternalizacija agresije koju ne može iskazati u vlastitoj grupi, za njega je sveta. U ovom društvu razvija se i dobra suradnja među članovima zajednice, ali u moderniziranom industrijskom društvu ta se kvaliteta pretvara u nepotizam. U patrijarhalnom društvu dominiraju krvne veze, a društvena baza i nadgradnja funkcioniraju zajedno stvarajući političke odnose i ideološke sheme koje se izražavaju u mitovima i narodnoj poeziji.¹¹ Kao simbol ovog društva i njegove bipolarnosti - dobra i zla - može se analizirati lik Kraljevića Marka, koji može biti zaštitnik potčinjenih, ali koji ujedno iskazuje i strahovitu surovost.¹² U V. S. Karadžića može se naći mnogo tekstova koji realistički opisuju život patrijarhalaca (npr. četovanje kao oblik privređivanja), ali od najveće važnosti bit će proučavanje života i odnosa u obitelji, gdje je otac autoritarni gospodar a majka je jadnica koja radi od jutra do mraka. U teškim uvjetima života djeca se odgajaju bez nježnosti, a sinovi su ocu zanimljivi tek kad sazru za rad i rat. U tim odnosima psihoanaliza bi mogla otkriti funkcioniranje Edipova kompleksa, iz kojeg bi mogli proizlaziti grozni primjeri surovosti kao posljedica kastracijskih strahova.¹³ U uvjetima plemenske zatvorenosti i straha od drugih razvijaju se projekcijske identifikacije, odnosno projiciranje zla (pa i svoga) na pripadnike drugog plemena, koji su "potencijalni ubojice" pa ih valja pobiti.

⁹ Ivan LUČIĆ, *O Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske (De regno Dalmatiae et Croatiae)*, Zagreb, Latina et graeca, VPA, 1986.

¹⁰ Ivo RENDIĆ-MIOČEVIĆ, "Pismo štovanom srpskom intelektualcu koji bi me mogao razumijeti", *Zadarska smotra*, br. 6, Zadar 1992, str. 83-92.

¹¹ Maurice GODELIER, *Marksizam i antropologija*, Zagreb, Školska knjiga, 1982, str. 280 i 380.

¹² Mit o kraljeviću Marku usvojili su čak i Hrvati čakavci. O tome: Olinko DELORKO, *Narodne pjesme otoka Hvara*, Split, Čukavski sabor, 1976.

¹³ Georges DEVEREUX, n. dj.; Radoman KORDIĆ, *Nasilje svakidašnjice*, Beograd, Slovo ljubve, 1980.

Narodna poezija ima mnogo motiva koji opisuju odnose u obitelji.¹⁴ Vrlo su česti incestni motivi i motivi obiteljskih ubojstava, što bi se u nedostatku objašnjenja psihologijske znanosti moglo tumačiti psihoanalitičkim konstruktima. Motivi narodne poezije zasićeni su strahovitom surovošću (rezanje udova, nabijanje na kolac itd.),¹⁵ a kako je potvrđuju i povijesni izvori u raznim povijesnim razdobljima, može se ustvrditi da su na njoj utemeljeni arhetipovi koji žive do danas i iskazuju se naročito u velikosrpskoj agresiji koju je svijet razotkrio. Osim narodne poezije "ideologiju" patrijarhalnog društva opisuju i pjesnici, među kojima su učenici najviše proučavali P. P. Njegoša, A. Kačića-Miošića i I. Mažuranića. Kačić-Miošić u *Razgovoru ugodnom* opisuje odsijecanje glava i pljačku kao ratnu etiku patrijarhalaca, ali ističe da na isti način postupaju kršćani i muslimani, a svi su oni, po njegovim tekstovima, Bošnjaci i Hercegovci. Značajno je da pjesnik na završetku *Razgovora* pjeva o uzaludnosti svih tih megdana.¹⁶ U *Gorskom vijencu*, pak, nema ni spomena uzaludnosti megdana, te ovo djelo, koje smo nedavno veličali kao odu slobodi, zapravo opisuje strahove patrijarhalaca i njihove projekcijske identifikacije, koje konačno završavaju ubijanjem pripadnika druge skupine, kojima su pripisane negativne osobine. Stoga bi se moglo zaključiti da je *Gorski vijenac* brevijar etničke mržnje¹⁷ i generator njezina transgeneracijskog prijenosa. I. Mažuranić je iskonski čakavac i nije ideolog patrijarhalnog društva, već u svom epu *Smrt Smail-age Čengića* simbolizira težnju južnoslavenskih naroda za oslobođenjem. Međutim kasnije pragmatično iskorištavanje stihova moglo je samo razbuktavati mržnju prema Muslimanima. Pragmatični stihovi i književnost uopće naročito su bili korišteni u udžbenicima povijesti i čitankama u Srbiji krajem XIX. i početkom XX. stoljeća¹⁸ i predstavljaju najgori primjer indoktrinacije mladih naraštaja i transgeneracijskog prijenosa mržnje.

Ideologija iskazana u narodnoj poeziji i stihovima poznatih pjesnika potvrđena je u povijesnim izvorima. Naročito je poučno doba oko 1500. godine, kada su se u vrijeme osmanlijske navale sukobili Priobalje i Zagora.¹⁹ S Osmanlijama je tada došla pomoćna kršćanska vojska - martolozi. To su bili pravoslavni Vlasi koji su se kasnije uključili u korpus srpskog naroda i koji se do danas nisu prilagodili uvjetima u novoj sredini. Hrvatska katastrofa na Krbavskom polju 1493., kada "Turci nalegoše na jezik hrvatski",²⁰ imala je strahovite posljedice. Etničko čišćenje katoličkog hrvatskog stanovništva u Dalmatinskoj zagori i sjevernim hrvatskim povijesnim područjima, a naročito između Une i Vrbasa, bilo je detaljno provedeno. Hrvatska dijaspora usmjerila se tada prema

¹⁴ Branislav KRSTIĆ, *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slavena*, SANU, Posebna izdanja 555, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 36, Beograd, 1984.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Andrija KAČIĆ-MIOŠIĆ, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Pet stoljeća hrv. književnosti knj. 21, Zagreb, Zora - Matica hrvatska, 1967.

¹⁷ Mirko GRMEK - Marc GJIDARA - Neven ŠIMAC, *Etničko čišćenje*, Zagreb, Globus, 1993, str. 25-26.

¹⁸ Charles JELAVICH, *Južnoslavenski nacionalizmi. Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.*, Zagreb, Globus - Školska knjiga, 1992.

¹⁹ Ivo RENDIĆ-MIOČEVIĆ, n. dj. u bilj. 10.

²⁰ Jaroslav ŠIDAK, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest I*, Zagreb, Školska knjiga, 1952. Zapis popa Martinca o porazu na Krbavskom polju na str. 100-102.

Europi (gradišćanski i moliški Hrvati). Novi stanovnici Zagore pod okriljem Osmanlija ugrozili su Zadar, Šibenik, Trogir i Split, a hercegovački hajduci zaprijetili su Dubrovniku. Povijesni izvori govore koliko je stoke ugrabljeno i ljudi pobijeno,²¹ a hrvatski latinisti u svojim molbama za pomoć, koje su upućivali Europi, prikazuju sve strahote prve polovice XVI. stoljeća.²² Marulićeva *Molitva suprotiva Turkom* rezimira sve navode latinista i otkriva nam strahove onog vremena koje izaziva devastacija, oskvrnuće crkava, robljenje, silovanje, islamizacija, ubojstva, mučenje i izgon.²³

Poslije povlačenja Osmanlija i širenja mletačkog teritorija Zagora je i dalje ugrožavala Priobalje. Modeli agresije počivali su, a i danas počivaju, uvijek na istim arhetipovima utemeljenim u patrijarhalnom društvu. Godine 1806., u vrijeme Napoleonovih ratova Crnogorci zauzeše Cavtat i opljačkaše dubrovačku okolicu, a Francuzima odsijecahu glave, noseve i uši.²⁴ Te manifestacije, prema psihoanalizi, predstavljaju simboličko kastriranje. Srpsko-crnogorska agresija 1991. godine naprosto je kopija one iz 1806. godine. Razlika je samo u tome što su "voždovi" plemenskom čovjeku dali nova ubojita oružja.

Pri raspravi o patrijarhalnom društvu nezaobilazna je tema o hajducima i uskocima koje smo veličali kao borce za slobodu. To uvriježeno mišljenje valja odbaciti jer povijesne analize, mada otkrivaju značajke socijalnog bunta, ukazuju ipak na pljačkaški karakter naših boraca za "slobodu",²⁵ koji su kao zatočenici plemenske statičnosti nesposobni da programiraju drukčiju budućnost. Pleme se može pretvoriti u agresivnu palanku, ali gradom ne može postati.²⁶

Tek kada učenici shvate kako funkcionira patrijarhalno društvo, može se analizirati hrvatska, srpska, crnogorska i bosanska povijest. Patrijarhalno područje je onaj centar na koji se oslanjaju srednjovjekovne države i moderne nacionalne države. Prožimanje patrijarhalnog mentaliteta i modela koji su nastajali na njegovu istoku i zapadu utjecali su na kulturne i društvene različitosti istoka i zapada starog Ilirika koji Europa, ne shvaćajući te različitosti, neopravdano naziva Balkanom.

Povijest nemanjičke Srbije usmjeravala se prema bizantskim modelima orijentalne despotije povezujući državu i crkvu i ne dozvolivši da se stvara staleška država.²⁷ Poraz na Kosovu 1389. godine ne može biti cezura u srpskoj povijesti jer je dolazak Osmanlija za srpske seljake značio olakšanje teških uvjeta života iz doba Nemanjića, a velikaši su se, kao osmanlijski vazali, odmah uključili u piramidu osmanlijske vlasti. U kasnijim stoljećima, kada je Osmanlijsko Carstvo oslabilo ne mogavši izdržati konkurenciju zapadnog kapitalizma, pogoršan je položaj raje i započeli su ustanci. Rezultat I. i II. srpskog ustanka bila je konačna uspostava samostalne srpske države, u kojoj je Miloš Obrenović uspostavio despotiju goru

²¹ Josip VRANDEČIĆ, *Dvije Dalmacije za vrijeme osmanlijskih ratova u XVI. stoljeću*, magistarski rad, Dubrovnik, 1993.

²² *Govori protiv Turaka*. Prev. i ur. Vedran Gligo, Split, Logos, 1983.

²³ Marko MARULIĆ, *Judita, Suzana. Pjesme*, Pet stoljeća hrv. književnosti, Zagreb, Zora - Matica hrvatska, 1970, str. 129-133; Josip VRANDEČIĆ, n. dj.

²⁴ Lujo VOJNOVIĆ, *Pad Dubrovnika I. i II.*, Zagreb, vlast. naklada, 1908.

²⁵ Dinko TOMAŠIĆ, *Društveni razvitak Hrvata*, Zagreb, Hrvatska naklada, 1937; Miroslav BERTOŠA, *Zlikovci i prognanici*, Pula, Istrska književna kolonija "Grozđ", 1989.

²⁶ Radomir KONS'TANTINOVIĆ, *Filosofija palanke*, Beograd, Nolit, 1981.

²⁷ Ivo RENDIĆ-MIOČEVIĆ, n. dj. u bilj. 10.

od one srednjovjekovne i osmanlijske.²⁸ Prema tome orijentalna despotija u Srbiji ima značajke "dugog trajanja", a uvijek je bila nadahnuta surovom patrijarhalnom ideologijom. 1918. godine srpska orijentalna despotija prebacila se na zapadna područja koja su se tijekom vjekova usmjeravala prema drugim modelima. Odmah se rodilo "hrvatsko pitanje" i svi oni problemi koji se rješavaju i u današnjem ratu. Valja napomenuti da je Srpska pravoslavna crkva od nemanjićkih vremena pratila nastojanja svoje države. Prva ekspanzija pravoslavlja i probijanje "katoličkog nasipa" zapaža se u XIII. stoljeću prema priobalju, ali pravi prodor prema zapadu ostvaren je ekspanzijom Osmanlijskog Carstva u čijem je državnom aparatu Srpska pravoslavna crkva dobila svoje mjesto.

Hrvati su primivši kršćanstvo ušli u zapadni europski krug i usmjerili su se prema drukčijem razvoju od onog koji se odvijao na istoku. Složena hrvatska etnogeneza, koja ni do danas nije definirana, temelji se na antropološkom i kulturnom nasljeđu stanovnika koji su živjeli u Iliriku prije seobe naroda i na svemu onome što su donijeli narodi u razdoblju velike preobrazbe na području od Europe do Kine. Hrvati su samo jedna satavnica te složene etnogeneze, a mi današnji Hrvati nasljednici smo antike i svega onoga što se stoljećima stvaralo na ovom području. N. Klaić ispravno tvrdi da valja razlikovati tri hrvatska povijesna područja. Prvo je mediteransko područje sa starom komunom. Drugo je sjeverno nizinsko područje na kojem se razvijao feudalizam zapadnog tipa s kraljevskim slobodnim gradovima, a treće područje predstavlja "divni, divlji dinarski svijet".²⁹ Već nam ova podjela govori o bitno različitim činiocima razvoja od onih koje smo skicirali za srpsku povijest. Učenici moraju razumijeti hrvatsku povijest analizom svih vrednota koje su bile podcjenjivane i zanemarivane. Primajući od drugih Hrvati su stvorili svoju samosvojnu kulturu,³⁰ a pri tome je najveću ulogu odigrala Katolička crkva. Ipak ni do danas nema istraživanja o tome na koji je način Crkva oblikovala Hrvate. Pri istraživanju hrvatske povijesti naročito valja proučavati ulogu mediteranskih gradova, tih snažnih medijatora koji su kao globalno društvo utjecali na hrvatsko seljačko, patrijarhalno društvo. Hrvatski umjetnici kao što su Radovan, Blaž Jurjev, Juraj Dalmatinac i drugi svojim djelom dokazuju originalnost stvaralaštva malog naroda, ali svojim talentom postaju i dijelom europske umjetnosti. Humanizam i renesansa, a i kasnija razdoblja, u svojoj dvojezičnosti davali su stvaraoce koji su gradili temelje europske kulture i znanosti (Marulić, Bošković i dr.). Međutim postoje u Hrvata vrednote koje su zanemarivane ili su pak bile potpuno nepoznate, a koje bi mogle biti značajne za razvijanje odgovornosti i traženja puta prema demokraciji i multikulturalizmu prema kojem teži Europa. Što je učenik do sada mogao doznati u školi o bogatoj hrvatskoj pravnoj tradiciji ili pak o hrvatskim parkovima koji imaju svoje "dugo trajanje" od antike i obilježavaju granicu Zapadne Europe prema Istoku.³¹ Hrvatsko

²⁸ Isto.

²⁹ Nada KLAJČ, *Vinodol od antičkih vremena do knezova krčkih i Vinodolskog zakona*, Pazin - Rijeka, Historijski arhivi, 1988, str. 7-8.

³⁰ Filip LUKAS, *Hrvatska narodna samobitnost I. Knj. I, Problem hrvatske kulture*, Zagreb, Matica hrvatska, 1938.

³¹ Mladen OBAD-ŠČITAROVIĆ, *Hrvatska parkovna baština, zaštićena i obnova*, Zagreb, Školska knjiga, 1992.

selo je vjekovima primalo zapadne utjecaje, a o tome malo znamo, mada ima vrijednih pokušaja da se ovaj vrlo važan problem rasvijetli.³²

Prikazu hrvatskih vrednota ne smije biti svrha da se prikriju i "mrlje" iz prošlosti. Naročito će biti zanimljiv prikaz hrvatskog "krvavog niza" od VII. stoljeća kada su hrvatski ratnici vješti ubijanju počeli formirati svoje državne tvorevine koje su utemeljene u krvavim obračunima u rodbinskom društvu. Europski feudalizam, uostalom, jedan je historičar nazvao "gangsterizmom",³³ pa ni hrvatski razvoj ne može biti drukčiji od matice kojoj bi Hrvati htjeli pripadati. "Krvavi niz" ispunjava doba narodnih vladara i završava Zvonimirovim ubojstvom i navodnim prokletstvom, ali se nastavlja i kasnije sve do najnovijih vremena (Jasenovac, Bleiburg i dr.). Proučavanje ovog niza kao povijesne istine potrebno je isto onako kao što je potrebno isticanje hrvatske kulture kao najtrajnije hrvatske vrijednosti. Dakako, pri analizi hrvatskog "krvavog niza" valja tumačiti da se radi o europskom ponašanju kakvo se susreće npr. u doba vjerskih ratova, ali valja tražiti i našu "originalnost", koja sigurno proizlazi iz patrijarhalnog mentaliteta, njegovih strahova i projekcijskih identifikacija.

Stroga analiza povijesti naroda koji su naselili Ilirik mogla bi nam otkriti model "dinarske" države kao velike patrijarhalne porodice nad kojom dominira jedan čovjek. Prema D. Tomašiću takve su sve srednjovjekovne države Južnih Slavena, ali i one moderne, u koje spada i komunistička Jugoslavija.³⁴

Autor ovog članka istražuje učinke uvođenja "inovirane" strukture povijesnog gradiva, koja je do sada kratko skicirana, u osnovnoj i srednjoj školi. Dobiveni rezultati koji se tek pripremaju za publiciranje ukazuju na potrebu da se gradivo inovira kako bi se ostvarili novi odgojni ciljevi. Problem će, međutim, nastati kada rezultate eksperimentalnih istraživanja pokušamo realizirati u masovnoj redovnoj nastavi. Naši nastavnici za vrijeme studija nisu upoznali opisanu "inoviranu" strukturu, a bez njihove dobre pripreme iluzorno je očekivati rezultate kakvi se postižu u eksperimentalnoj situaciji. U ovom ćemo istraživanju na primjeru redovnih i izvanrednih studentica prve godine Studija za učitelje Filozofskog fakulteta u Zadru pokazati kako je moguće u malom broju sati utjecati na izmjenu stavova budućih odgajatelja i onih koji već rade u praksi. Eksperiment će dokazati da je moguće utjecati na brz napredak u kognitivnom području ispitnika.

Pisac ovog članka već nekoliko godina istražuje mogućnost uvođenja novog gradiva i metodologijâ u nastavni proces, a njegova je istraživanja financijski potpomogla organizacija Research Support Schema of the Central European University grant no: 978/94. Pisac zahvaljuje Komitetu ove organizacije na podršci i pomoći.

³² Anton ZAKARIJA, "Praputnjak - pokušaj strukturalne analize mikrocivilizacije", u: *Praputnjak*, Zbornik radova, Mjesna zajednica Praputnjak, Praputnjak, 1981, str. 321-359; ISTI, *Praputnjak village croate*, Pariz, 1989.

³³ B. MOORE, *Social Origins of Democracy and Dictatorship*, Boston, Beacon Press, 1966.

³⁴ Dinko TOMAŠIĆ, "Nacionalni problemi i partizanska Jugoslavija" i "Struktura balkanskog društva" u: *Društvena istraživanja*, br. 8, Zagreb, 1993.

2. Osnovni smjer istraživanja, uzorak i opis eksperimenta

Osnovni smjer istraživanja bilo je ispitivanje efekata "inovirane" strukture nastavnog gradiva. Model eksperimenta bio je jednofaktorski eksperiment u kojem su se uspoređivali rezultati unutar jedne te iste skupine u inicijalnom i finalnom stanju. U eksperiment su bile uključene dvije skupine studentica Studija za učitelje Filozofskog fakulteta u Zadru. U prvoj skupini bilo je 20 studentica i jedan student prve godine, dok je u drugoj skupini bila 21 izvanredna studentica prve godine. Studentice obiju skupina imale su određena prethodna znanja i stavove o povijesnoj znanosti i nastavnom predmetu povijest. Studentice druge skupine većinom rade u nastavi, te su one prosvjetne djelatnice koje uz određena znanja imaju i jasne stavove o povijesti. Eksperiment je organiziran u prvom semestru 1993./94. godine.

"Inovirano" gradivo za skupinu redovnih studentica bilo je ovako raspoređeno po satovima:

1. sat *Patrijarhalno društvo I.*
Područje; porodica, bratstva i plemena; zajedništvo baze i nadgradnje; mitovi i pjesme kao "ideologija"; odnosi u porodici; Edipov kompleks.
2. sat *Hrvati poslije doseljenja I.*
Povijesno-zemljopisni okvir; nacionalni princip kao kulturna ideja; uvod u programiranu nastavu.³⁵
3. sat *Hrvatska na zapadu*
Umjetnost na hrvatskom tlu: svjedok povezanosti za Zapadom; kršćanstvo kao najjači medijator Zapada, dvjezičnost hrvatskog pismenog izraza; potraga za korijenima; dugo trajanje hrvatskog državnopravnog sustava.
4. sat *Hrvati poslije doseljenja II.*
Programirana nastava
5. sat *Pregled hrvatske povijesti do 1102. godine*
6. sat *"Dugo trajanje" orijentalne despocije u Srbiji*
Orijentalna despocija; dugo trajanje orijentalne despocije u Srbiji (od Nemanjića do Miloša Obrenovića i najnovijeg doba); prebacivanje orijentalne despocije 1918. godine na zapad; prevladavanje patrijarhalnog modela u Srbiji do danas; povezanost Pravoslavne crkve i države.
7. sat *Patrijarhalno društvo II.*
Surov odgoj djece; projekcijske identifikacije; arhetipovi; nepovijesnost patrijarhalnog društva; psihoanalitička objašnjenja (nema dobrih i loših naroda); narodna poezija (motivi surovosti); dolazak Vlaha i njihovo postupno uključivanje u srpski narod.
8. sat *Hrvati poslije doseljenja III.*
Programirana nastava

³⁵ Ivo RENDIĆ-MIOČEVIĆ, "Suvremena povijesna znanost u programiranoj nastavi", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 28(15), 1988/89, Zadar 1989, str. 223-246. Shematski je prikazan programirani udžbenik *Povijest Južnih Slavena u srednjem vijeku*, koji je bio osnova za sastavljanje programiranih skvenci o hrvatskoj povijesti koje su se rabile u didaktičkom eksperimentu koji opisujemo.

9. i 10. sat *Patrijarhalno društvo III.*

Njegošev *Gorski vijenac* kao brevijar etničke mržnje; Kačić-Miošić i Mažuranić; sukob između Priobalja i Zagore oko 1500. godine kao arhetip; dvije vrste agresije (Fromm); suvremena ocjena hajduka i uskoka. Dinarski tip države.

11. sat. *Hrestomatija o krvavom hrvatskom nizu*

Analiza simbolike na reljefu s likom hrvatskog vladara i uporedba s izvorima (sukobi u gentilnom društvu); krvavi sukobi na hrvatskom području (dalmatinske komune, Buna pučana na Hvaru, Seljačka buna 1573. godine i dr.).

12. sat *Hrvatska u doba Arpadovića*

Skupina redovnih studentica savladala je gradivo u 12 sati od 4. studenog 1993. do 14. siječnja 1994. Za skupinu izvanrednih studentica gradivo je sažeto u osam sati i savladano je 13. i 14. siječnja 1994. godine u dva bloka po četiri sata.

U nastavi s "inoviranom" strukturom gradiva, osim programiranih sekvenci, rabile su se posebne grafofolije sa sažecima gradiva pojedinih nastavnih jedinica. Studentice su pri radu analizirale povijesne zemljovide koje je pripremio eksperimentator.³⁶

Učinci eksperimentalnog faktora ispitani su bipolarnom skalom koju je pripremio dr. P. Bezinović (prilog) i testovima za ispitivanje razumijevanja i znanja koje je pripremio eksperimentator, a koji zbog nedostatka prostora neće biti priloženi. Dok su redovne studentice ispitane bipolarnom skalom i testovima prije eksperimenta (inicijalno stanje) i poslije završetka (finalno stanje), izvanredne su studentice ispitane dva puta samo bipolarnom skalom, jer zbog njihovih obveza nije bilo vremena za testiranja. Kako nas u ovom eksperimentu ipak primarno interesiraju stavovi ispitanica, rezultati bipolarne skale izvanrednih studentica bit će dobra provjera rezultata redovnih studentica.

Nažalost skupine se sastoje samo od studentica (osim jednog studenta u redovnoj skupini) i nisu velike, ali upravo su ovakve male skupine zbog dobre kontrole nastave i drugih činitelja pogodne za eksperimente. Dakako, određene generalizacije moguće su ako su razlike u rezultatima statistički vrlo značajne i ako je cijela eksperimentalna situacija "strogo" provedena i praćena.

3. Rezultati i njihova interpretacija

Rezultati bipolarne skale skupine redovnih studentica prikazani su na tablici 1.

U odgovorima na sljedeća tri pitanja nije bilo razlika između inicijalnog i finalnog stanja:

1. Što ti se čini kakav si bio(la) učenik? (prvo pitanje iz bipolarne skale)
2. Koju si prosječnu ocjenu iz povijesti imao(la) do sada (4. pitanje)
3. Kako procjenjuješ povijest kao školski predmet: zanimljivo - nezanimljivo (5a. pitanje)

³⁶ Ivo RENDIĆ-MIOČEVIĆ, "Granice između naroda i kultura u nastavi povijesti", *Život i škola*, br. 1, Zagreb, 1994, str. 47-58.

Na razini 0,05 otkrivena je razlika između inicijalnog i finalnog stanja u odgovorima na ovih osam pitanja:

1. Koliko dobro možeš učiti povijest u odnosu na druge školske predmete? (2. pitanje)
2. Kako procjenjuješ povijest u odnosu na druge školske predmete? (3. pitanje)
3. Kako procjenjuješ povijest kao školski predmet: dosadno - zabavno? (5b. pitanje)
4. Kako procjenjuješ povijest kao školski predmet: potrebno - nepotrebno? (5c. pitanje)
5. Kako procjenjuješ povijest kao školski predmet: korisno - nekorisno? (5e. pitanje)
6. Kako procjenjuješ povijest kao školski predmet: ugodno - neugodno? (5f. pitanje)
7. Kakva ti se čini nastava povijesti do sada: jasna - nejasna? (6c. pitanje)
8. Kakva ti se čini nastava povijesti do sada: nekvalitetna - kvalitetna? (6d. pitanje)

Na razini 0,01 zapaža se razlika između inicijalnog i finalnog stanja na ova četiri odgovora:

1. Kako procjenjuješ povijest kao školski predmet: nekvalitetna - kvalitetna? (5d. pitanje)
2. Kakva ti se čini nastava povijesti do sada: dobra - slaba? (6a. pitanje)
3. Proučavajući povijest upoznajem sebe. (12. pitanje)
4. Samostalnost u učenju povijesti. (13. pitanje)

U odgovorima na sedam pitanja uočava se razlika na razini 0,001 u odnosu između inicijalnog i finalnog stanja:

1. Kakva ti se čini nastava povijesti do sada: dosadna - zabavna? (6b. pitanje)
2. Kakva ti se čini nastava povijesti do sada: dobro pripremljena - slabo pripremljena? (6e. pitanje)
3. Što ti se čini, koliko si naučio(la) iz povijesti do sada? (7. pitanje)
4. Da li se nastavnik služio dodatnim materijalima? (8. pitanje)
5. Je li nastavnik bio strpljiv i imao razumijevanja za učenike? (9. pitanje)
6. Koliko je često nastavnik bio dobro raspoložen? (10. pitanje)
7. Koliko si sveukupno zadovoljan(a) nastavom povijesti? (11. pitanje)

Osim promjena stavova skupine redovnih studentica otkrivene su razlike na razini 0,001 u testovima kojima je ispitano inicijalno i finalno stanje. U inicijalnom testu razumijevanja aritmetička sredina iznosi 7,92 uz standardnu devijaciju 2,59. U istom, finalnom testu te vrijednosti iznose 12,12 i 3,2, a statistički značajnu razliku potvrđuje visoki t-pokazatelj (4,58). U testu za ispitivanje povijesnog znanja inicijalni pokazatelj iznose 23,33 i 3,77, a finalni 33,88 i 3,77 uz također visoki t-pokazatelj (8,84).

Skupina izvanrednih studentica ispitana je samo bipolarnom skalom (tablica 3). U odgovoru na sedam pitanja nije bilo razlika između inicijalnog i finalnog

stanja (navodimo samo broj pitanja čiji sadržaj vidjeti u priloženoj bipolarnoj skali):

1. pitanje 5c. pitanje

2. pitanje 5e. pitanje

3. pitanje 13. pitanje

4. pitanje

Na razini 0,05 ostvarena je razlika u odgovorima na tri pitanja:

5a. pitanje 5f. pitanje

5d. pitanje

Na razini 0,01 ostvarena je razlika u dva pitanja:

5b. pitanje 12. pitanje

U odgovorima na deset pitanja otkrivena je razlika na razini 0,001:

6a. pitanje 7. pitanje

6b. pitanje 8. pitanje

6c. pitanje 9. pitanje

6d. pitanje 10. pitanje

6e. pitanje 11. pitanje

Statistički značajne razlike u rezultatima inicijalnog i finalnog stanja bez sumnje su rezultat uvođenja "inovirane" strukture gradiva u nastavni proces. Redovne studentice nisu ostvarile statistički značajnu razliku u pitanjima koja ispituju njihovu uspješnost u školovanju. Dakako, ovdje se ne mogu očekivati različiti odgovori jer eksperimentalni faktor ne može utjecati na već prije određenu uspješnost studentica. Što se tiče zanimljivosti povijesti kao školskog predmeta, također se nisu pojavile statistički značajne razlike. Međutim nepostojanje "napretka", koje možemo tumačiti previsokom inicijalnom ocjenom prije upoznavanja "inovirane" strukture, nema veće značenje jer su statistički značajne razlike na razini 0,05 nastale upravo u skupini od osam pitanja u kojima se traži od ispitanica da procijene povijest kao predmet. Na razini 0,01 otkrivene su razlike u skupini od četiri pitanja u kojima se procjenjuje povijest kao predmet, ali i samostalnost u učenju. Vrlo je važna razlika u odgovorima na pitanje o samospoznaji u nastavi povijesti. Studentice su ocijenile da im "inovirana" struktura gradiva omogućuje da bolje upoznaju sebe. Najveća razlika između inicijalnog i finalnog stanja otkrivena je u skupini od sedam pitanja (razina 0,001) u kojoj su studentice ocijenile da je tijekom 12 sati nastave s "inoviranom" strukturom nastavni proces bio dobro pripremljen i da je pri tome značajna bila uloga nastavnika (strpljivost, raspoloženje).

Osim izmjene stavova u malom broju sati, u redovnih studentica otkriven je napredak u kognitivnom području. One su napredovale u znanju o hrvatskoj povijesti, ali se poslije 12 sati izmijenilo i njihovo razumijevanje povijesnog gradiva (tablica br. 2). Drukčije razumijevanje povijesnog gradiva posljedica je uvođenja zapostavljene tematike (patrijarhalno društvo, orijentalna despocija i dr.) i otkrivanje "mrlja" iz prošlosti vlastitog naroda, ali sigurno je veliku ulogu odigralo upoznavanje značenja psihoanalize (Freud, Fromm) pri tumačenju prošlosti i sadašnjosti.

U izvanrednih studentica nisu otkrivene razlike između inicijalnog i finalnog stanja u odgovorima na sedam pitanja koja određuju stavove ispitanica o njihovoj

uspješnosti u školovanju ili stavove o povijesti kao predmetu (potreba i korisnost). U tu skupinu pitanja spada i ono o samostalnosti u učenju. Nepostojanje razlika između inicijalnog i finalnog stanja u pitanju o samostalnosti možemo tumačiti manjim brojem sati u kojima su izvanredne studentice savladale gradivo. U takvom skraćenom učenju naglašenija je bila uloga nastavnika, a i samostalan rad studentica na programiranim sekvencama bio je bitno skraćen. Izvanredne studentice su u finalnom ispitivanju bipolarnom skalom statistički različito (na razini 0,05) odgovorile na tri pitanja kojima se procjenjuje povijest kao školski predmet. Velike razlike (razina 0,01) nastale su u odgovorima na pitanje o dosadnosti ili zabavnosti povijesti i mogućnosti samospoznaje. Za nas je od najvećeg značenja upravo zaključak da su izvanredne studentice u malom broju sati shvatile značenje povijesti za upoznavanje njih samih. I redovne studentice su na pitanje o samospoznaji različito (na razini 0,01) odgovorile u finalnom ispitivanju, te se može sa sigurnošću ustvrditi da usvajanje "inovirane" strukture gradiva utječe na podizanje razine samospoznaje. U odnosu na inicijalno stanje najveće su razlike (razina 0,001) nastale u skupini od 10 pitanja kojima se ispituju stavovi prema nastavi povijesti i uloga nastavnika (uporaba radnih materijala, strpljivost, raspoloženje).

Rezultati koje smo dobili ispitujući stavove redovnih i izvanrednih studentica Studija za učitelje jasno ukazuju da se pomoću "inovirane" strukture nastavnog gradiva ti stavovi u kratkom vremenu mogu izmijeniti. Uz drukčiju procjenu povijesti kao nastavnog predmeta, ispitanice su istakle i značenje nastavnika u organizaciji nastavnog procesa. Veliko značenje ima i podizanje razine samospoznaje, što su svojim odgovorima potvrdile studentice obiju skupina. Rezultati testova, koje su pisale samo redovne studentice, govore o efikasnosti nastavnog procesa s "inoviranom" strukturom gradiva u podizanju razine povijesnog znanja i razumijevanja.

Bez obzira na to što su skupine imale mali broj ispitanica, mogu se zbog "strogog" praćenja eksperimenta i neobično značajnih razlika u odnosu na inicijalno stanje izvesti određene generalizacije o potrebi da se u nastavni proces uvede "inovirana" struktura povijesnog gradiva.

4. Zaključak

Eksperiment je dokazao da se uvođenjem "inovirane" strukture povijesnog gradiva postižu dobri rezultati u pripremi nastavnika. Rezultati i njihova interpretacija ukazuju i na mogućnosti inoviranja visokoškolske nastave u smislu napuštanja predrasuda i uvriježenih mišljenja i razvijanja odgovornosti prema sebi i drugima te povratka načelu: Spoznaj samog sebe. Veliko značenje ima činjenica da se drukčijim, "šokantnim" pristupom povijesnoj problematici u kratkom vremenu postižu dobri rezultati na kognitivnom području, a uz to se mijenjaju i stavovi. Rezultati eksperimenta mogu biti prilog unapređenju duhovne obnove kojoj teži demokratska Hrvatska. Eksperimentalni faktor je strukturiran na temelju nove vrste povijesnih objašnjenja, "koja neće više služiti prvenstveno kao političko oružje kako je to uglavnom bilo do sada, nego će pružiti osnovu za socijalnu terapiju.

Upoznajmo se kakvi smo u dubini naše kolektivne (ne)svijesti. Treba nam nova historiografija koja će biti psihološki lijek, a ne otrov."³⁷

Ivo Rendić-Miočević: THE EFFECTS OF THE "INNOVATED" STRUCTURE OF HISTORY LESSONS IN THE HIGH SCHOOL TEACHING

S u m m a r y

The new aim of pedagogy and especially of history education in Croatia should be based on the Croatian tradition that enables return to the principle: "Become aware of yourself!" and that discovers responsibilities towards oneself and the others. The history teaching should not be based on the pragmatic historiography that calls for the continuation of killings, but it should reveal "dark spots" in its own national history.

The author opines that history lessons should be innovated with introduction of the from-all-sides analyses of the "long duration" of the oriental despotism in Serbia, of western models in Croatia an of patriarchal society. The interdisciplinary analyses based on the modern genetic-structural history are the only ones that can enable profound cognition of the past.

In a didactic experiment the author has proven that it is possible to make remarkable influence in a short time - with the study of the "innovated" structure of history lessons - on the modification of attitudes on the history lessons, and on increase of knowledge level among the students who are to become teachers or among those who are active teachers but attending lectures at the High School for Teachers. It is important to note that the level of self-consciousness increases with learning new lessons. The results achieved in the experiment point at possibility of high school teaching innovations in terms of forsaking deep-rooted ideas and prejudices, and in terms of the spiritual restoration that democratic Croatia is longing for.

³⁷ Mirko GRMEK, iz predgovora za knjigu autora ovog rada *Zlo velike jetre ili kako čitati povijest i nepovijest Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba*. Knjiga se priprema za tisak.

PRILOG (*Appendix*)

Bipolama skala za ispitivanje stavova učenika (Sastavio dr. P. Bezinović)

(*Bipolar scale for examination of students statements by Dr. P. Bezinović*)

ISPITANIK:

Imaš bipolamu skalu gdje se na kraju nalaze opisi, a između su brojevi. Zaokruži jedan broj i označi koliko se opis odnosi na tebe.

Primjer: CRNO 3 2 1 0 1 2 3 BIJELO

Ako misliš da je nešto potpuno crno, zaokruži 3 uz crno, a obratno 3 uz bijelo. Ako je uglavnom crno, zaokruži 2. Ako je nešto više crno nego bijelo, zaokruži 1 uz crno. Ako nije ni crno ni bijelo, zaokruži 0. Isto vrijedi za bijelo od 1 do 3.

1. Što ti se čini, kakav si učenik-ca?
VRLO LOŠ 3 2 1 0 1 2 3 IZUZETNO DOBAR
2. Koliko dobro možeš učiti povijest u odnosu na druge školske predmete?
UČIM JE TEŽE 3 2 1 0 1 2 3 UČIM JE LAKŠE
3. Kako procjenjuješ povijest u odnosu na druge školske predmete?
VIŠE MI SE SVIĐA 3 2 1 0 1 2 3 MANJE MI SE SVIĐA
4. Koju si prosječnu ocjenu iz povijesti imao do sada?
1 2 3 4 5
5. Kako procjenjuješ povijest kao školski predmet?
 - a ZANIMLJIVO 3 2 1 0 1 2 3 NEZANIMLJIVO
 - b DOSADNO 3 2 1 0 1 2 3 ZABAVNO
 - c POTREBNO 3 2 1 0 1 2 3 NEPOTREBNO
 - d RUŽNO 3 2 1 0 1 2 3 LJEP
 - e KORISNO 3 2 1 0 1 2 3 BESKORISNO
 - f UGODNO 3 2 1 0 1 2 3 NEUGODNO
6. Kakva ti se čini nastava povijesti do sada?
 - a DOBRA 3 2 1 0 1 2 3 SLABA
 - b DOSADNA 3 2 1 0 1 2 3 ZABAVNA
 - c JASNA 3 2 1 0 1 2 3 NEJASNA
 - d NEKVALITETNA 3 2 1 0 1 2 3 KVALITETNA
 - e DOBRO PRIPREMLJENA 3 2 1 0 1 2 3 SLABO PRIPREMLJENA
7. Što ti se čini, koliko si naučio(la) iz povijesti do sada?
GOTOVO NIŠTA 3 2 1 0 1 2 3 VRLO MNOGO
8. Da li se nastavnik služio dodatnim materijalima (grafofolije, tiskani materijali i dr.)?
NIKADA 3 2 1 0 1 2 3 VRLO ČESTO
9. Da li je nastavnik bio strpljiv i imao razumijevanje za učenike?
RIJETKO KADA 3 2 1 0 1 2 3 UVIJEK
10. Koliko je često nastavnik bio dobro raspoložen?
NIKADA 3 2 1 0 1 2 3 UVIJEK
11. Koliko si sveukupno zadovoljan nastavom povijesti?
UOPĆE NISAM ZADOVOLJAN 3 2 1 0 1 2 3 IZUZETNO SAM ZADOVOLJAN
12. Proučavajući povijest upoznajem sebe.
GOTOVO NIŠTA 3 2 1 0 1 2 3 VRLO MNOGO
13. Moja samostalnost u učenju povijesti.
GOTOVO NIKAKVA 3 2 1 0 1 2 3 VRLO VELIKA

Tablica 1. Ispitivanje stavova bipolarnom skalom

Tab. 1. Examination of statements according to bipolar scale

Uspoređivanje inicijalnih i finalnih rezultata unutar skupine redovnih studenata (n=21)

Pitanje	Stanje	\bar{x}	SD	t	
1.	Inic.	1,29	0,63	1,54	
	Fin.	1,62	0,72		
2.	Inic.	1,14	1,32	<u>2,19</u> ⁺	
	Fin.	1,90	0,81		
3.	Inic.	0,57	1,22	<u>2,28</u> ⁺	
	Fin.	1,47	1,3		
4.	Inic.	3,9	0,87	0,37	
	Fin.	3,8	0,85		
5.	a	Inic.	1,33	1,39	1,9
		Fin.	2,05	0,95	
	b	Inic.	0,76	1,19	<u>2,38</u> ⁺
		Fin.	1,57	0,95	
	c	Inic.	1,81	1,43	<u>2,63</u> ⁺
		Fin.	2,71	0,55	
d	Inic.	0,76	1,31	<u>2,74</u> ⁺⁺	
	Fin.	1,76	0,97		
e	Inic.	1,9	1,41	<u>2,45</u> ⁺	
	Fin.	2,71	0,45		
f	Inic.	0,71	1,31	<u>2,26</u> ⁺	
	Fin.	1,57	1,09		
6.	a	Inic.	1,1	1,63	<u>3,15</u> ⁺⁺
		Fin.	2,43	0,95	
	b	Inic.	0,48	1,56	<u>3,69</u> ⁺⁺⁺
		Fin.	2	0,98	
	c	Inic.	1,14	1,64	<u>2,22</u> ⁺
Fin.		2,14	1,17		
d	Inic.	1,24	1,23	<u>2,70</u> ⁺	
	Fin.	2,33	1,32		
e	Inic.	0,67	1,49	<u>4,14</u> ⁺⁺⁺	
	Fin.	2,43	1,18		
7.	Inic.	0	1,31	<u>4,95</u> ⁺⁺⁺	
	Fin.	1,90	1,11		
8.	Inic.	-2,14	1,49	<u>14,29</u> ⁺⁺⁺	
	Fin.	2,86	0,64		
9.	Inic.	0	2,18	<u>5,51</u> ⁺⁺⁺	
	Fin.	2,81	0,66		
10.	Inic.	0,57	1,47	<u>5,65</u> ⁺⁺⁺	
	Fin.	2,67	0,78		
11.	Inic.	0,48	1,62	<u>5,53</u> ⁺⁺⁺	
	Fin.	2,57	0,49		
12.	Inic.	0,29	1,38	<u>3,41</u> ⁺⁺	
	Fin.	1,57	0,95		
13.	Inic.	1,52	1,33	<u>3,07</u> ⁺⁺	
	Fin.	2,52	0,59		

Simboli: \bar{x} = aritmetička sredina

SD = standardna devijacija

t = omjer koji ukazuje na to koliko je puta razlika između aritmetičkih sredina veća od svoje standardne pogreške

Napomena: Podcrtan pokazatelj t ukazuje na statistički značajnu razliku između aritmetičkih sredina u inicijalnom i finalnom stanju i to na razini 0,05 (znak +), 0,01 (znak ++) ili 0,001 (znak +++).

Tablica 2. Rezultati inicijalnih i finalnih testova skupine redovnih studenata (n = 21)

Tab. 2. The results of initial and final tests in the group of ordinary students; no. = 21

Test	Stanje	\bar{x}	SD	t
Test razumijevanja	Inic.	7,92	2,59	<u>4,58</u> +++
	Fin.	12,12	3,2	
Test za ispitivanje povijesnog znanja	Inic.	23,33	3,77	<u>8,84</u> +++
	Fin.	33,88	3,77	

Simboli i napomena ispod tablice 1. vrijede i za ovu tablicu.

Tablica 3. Ispitivanje stavova bipolarnom skalom

Tab. 3. Examination of statements after the bipolar scale

Uspoređivanje inicijalnih i finalnih rezultata unutar skupine izvanrednih studenata (n=21)

Pitanje	Stanje	\bar{x}	SD	t
1.	Inic.	2	0,82	0,2
	Fin.	2,05	0,79	
2.	Inic.	1,76	1,27	1,26
	Fin.	2,19	0,85	
3.	Inic.	1,1	1,48	1,58
	Fin.	1,86	1,49	
4.	Inic.	4,14	0,56	0,27
	Fin.	4,19	0,59	
5. a	Inic.	2	0,76	2,12 ⁺
	Fin.	2,52	0,79	
b	Inic.	1,1	1,48	3,41 ⁺⁺
	Fin.	2,38	0,79	
c	Inic.	2,42	1	1,46
	Fin.	2,81	0,66	
d	Inic.	1,52	1,3	2,19 ⁺
	Fin.	2,29	0,88	
e	Inic.	2,57	0,79	1,03
	Fin.	2,76	0,08	
f	Inic.	1,42	1,4	2,4 ⁺
	Fin.	2,29	0,82	
6. a	Inic.	0,29	1,8	4,69 ⁺⁺⁺
	Fin.	2,57	1,22	
b	Inic.	0,52	1,47	4,63 ⁺⁺⁺
	Fin.	2,42	1,09	
c	Inic.	-0,14	1,75	6,54 ⁺⁺⁺
	Fin.	2,52	0,5	
d	Inic.	-0,43	1,97	6,78 ⁺⁺⁺
	Fin.	2,71	0,7	
e	Inic.	-0,43	1,5	9,54 ⁺⁺⁺
	Fin.	2,86	0,35	
7.	Inic.	0,42	1,5	4,87 ⁺⁺⁺
	Fin.	2,19	0,66	
8.	Inic.	-1,05	1,86	9,54 ⁺⁺⁺
	Fin.	2,95	0,21	
9.	Inic.	-0,52	1,68	9,36 ⁺⁺⁺
	Fin.	3	0	
10.	Inic.	0,38	1,5	7,8 ⁺⁺⁺
	Fin.	3	0	
11.	Inic.	-0,24	1,77	7,21 ⁺⁺⁺
	Fin.	2,71	0,45	
12.	Inic.	0,76	1,97	3,49 ⁺⁺
	Fin.	2,38	0,65	
13.	Inic.	1,19	1,82	1,28
	Fin.	1,81	1,18	

Simboli i napomena ispod tablice 1. vrijede i za ovu tablicu.